

‘Nooit meer oorlog – winnende missie of verloren visioen?’

Wereldlezing door Jan Gruiters - algemeen directeur PAX

Stichting Wageningen ‘45 d.d. 22 april 2014

Elke oorlog heeft zijn eigen, definitieve roman. Zoals de Eerste Wereldoorlog zijn *Im Westen nicht Neues* heeft, zo heeft de oorlog in Irak *The Yellow Birds*. De Amerikaanse auteur Kevin Powels ging op zijn zeventiende jaar het leger in, diende een jaar in Irak, studeerde vervolgens Engels en doceert nu poëzie aan de Universiteit van Texas. Hij schreef met *The Yellow Birds* een adembenemend boek. Een ultieme roman over de oorlog van nu. Volgens de Ierse dichter Colm Tóibín “even intens als aangrijpend geschreven; elk moment, elke herinnering, elke object, elke beweging is bijeen getoverd met een felle en precieze concentratie en een sterk gevoel van waarachtigheid.”

Oorlog zonder doel, zonder einde

De hoofdpersoon denkt in het boek aan de oorlog van zijn grootvader. Een oorlog die een richting had, een doel diende. En hij neemt de lezer mee naar de strijd die hij zo meteen moet leveren, zodra de zon laag boven de vlakten in het oosten hangt: “Wij zouden een stad binnen trekken waarin die strijd elke herfst opnieuw woedde. Wij zouden een aantal van hen afslachten en de rest verdrijven. Dat hadden we altijd gedaan. Wij werden eerst ook door hen beschoten, verminkt en gedood. Maar uiteindelijk waren zij het die op de vlucht sloegen, de heuvels en de dalen in, terug naar stoffige dorpen en nauwe straten. En na verloop van tijd zouden ze weer terugkomen, en dan zouden we hun vriendelijk toewaaien terwijl ze tegen lantaarnpalen leunden of thee dronken onder de groene luifels van hun winkelpuien. Tijdens patrouilles door hun straten zouden we snoepgoed gooien naar hun kinderen, met wie we dan een paar jaar later om de stad zouden vechten.”¹ Zo laat Powels ons ooggetuige zijn van een oorlog zonder doel, zonder einde.

“Beroep op ‘nooit meer oorlog’ uitgeput”

Het is markant dat wij de verhalen van militairen nodig hebben om de absurde irrationaliteit van oorlog te ervaren. Misschien komt dat wel omdat steeds minder mensen oorlog aan den lijve ervaren hebben. Met de Tweede Wereldoorlog als moreel ijkpunt ontwikkelde zich een relatieve consensus in het streven naar vrede, vrijheid en gelijkheid. Maar de generatie die de Tweede Wereldoorlog en de bezetting zelf heeft meegemaakt en bezielde was door het verlangen naar ‘nooit meer oorlog’ sterft nu langzaam uit.

Daarmee lijken ook de lessen van de Tweede Wereldoorlog aan overtuigingskracht in te boeten. Zo schrijft Paul Scheffer: “Heel lang heb ik gezworen bij de gedachte dat de verwijzing naar de oorlog het hart van de Europese gedachte moet zijn. En toch is het gebruik van ‘dat nooit meer’ niet langer productief. De angstbeelden over een mogelijke terugkeer van gewelddadige conflicten leiden de aandacht af. Sterker nog: het beroep op de oorlog is uitgeput en verbruikt.”²

Komt dat soms omdat nooit meer Auschwitz, nooit meer discriminatie en vervolging van minderheden, nooit meer raciale politiek en nationale superioriteitswaan en, vooral, nooit meer oorlog, een politiek naïeve droom was? Een begrijpelijk en diep menselijk verlangen maar vooral een onhaalbaar visioen? De media bombarderen ons dagelijks met beelden van oorlogsgeweld en vluchtelingen in de dalen en heuvels, in de stoffige dorpen en nauwe straten van Zuid-Soedan, van Syrië, van Mali en al die andere landen. Hebben al die beelden de hoop op vrede gesmoord, het beroep op ‘nooit meer oorlog’ uitgeput? Wie zou na het lezen van de krant, na het kijken naar het Journaal niet geneigd zijn dit te beamen?

En ik moet u eerlijk bekennen dat ik het de laatste maanden soms moeilijk vind om de hoop op ‘nooit meer oorlog’, op ‘ooit minder oorlog’ niet te verliezen. Ik denk dan aan onze partner Jalal Dhiab die

¹ Kevin Powels, *De Gele Vogels*, 2012

² Paul Scheffer, *Argument ‘nooit meer oorlog’ is achterhaald*, De Morgen, 19 januari 2012

gisteren een jaar geleden voor zijn kantoor in een van die stoffige straten in Irak door gewapende mannen in zijn auto werd doodgeschoten omdat hij zich inzette voor vrijheid en mensenrechten. Aan mijn Zuid-Soedanese collega Florence die met haar zieke kind twee lange dagen en nachten op de vloer moest doorbrengen omdat haar huis in Juba in de vuurlinie lag. Aan pater Frans van der Lugt, of Abouna Francis, onze vader Frans, zoals de Syriërs hem liefdevol noemden. “Wij moeten niet samenleven maar samen leven” zei hij tegen iedereen die het wilde horen. Maar de gemaskerde mannen wilde juist dat niet horen. En lijkt alsof wij de laatste tijd steeds meer gemaskerde mannen zien, ook aan de randen van Europa.

Terrein veroveren op de machtspolitiek van staten

Toch is er ook een ander, een meer hoopvol beeld van de werkelijkheid te schetsen. Een beeld waarin de Tweede Wereldoorlog weliswaar geen einde heeft gemaakt aan de oorlog maar wel tot een paradigmawisseling heeft geleid. Een paradigmawisseling “van een primaire gerichtheid op de bescherming van statelijke belangen naar een gerichtheid op de bescherming van diegenen aan wie staten uiteindelijk hun bestaansrecht danken: mensen, groepen, volken.”³ In dit perspectief is ‘nooit meer oorlog’ volgens hoogleraar Internationaal Recht Willem van Genugten te beschouwen als “een lang vol te houden poging om stapsgewijs terrein te veroveren op de machtspolitiek van staten die verzuimt menselijke waardigheid als uitgangspunt te nemen.”⁴

Terrein veroveren op de machtspolitiek van staten. Vanavond wil ik bij wijze van spreken een bestandsopname te maken. Hoe staat het eigenlijk met die lang volgehouden poging stapsgewijs de internationale rechtsorde te humaniseren?

Normatieve ruimte voor oorlog verkleind

Wel, er is enorme terreinwinst geboekt aan het normatieve front. Na de Tweede Wereldoorlog is er niets minder dan een verbod op oorlog afgekondigd en vastgelegd in het Handvest van de Verenigde Naties. De rechten van de mens zijn verankerd in een universele verklaring en door opeenvolgende verdragen steeds verder uitgebouwd. Het internationaal humanitair recht dat in oorlogstijd burgers moet beschermen en militair geweldgebruik moet beperken, is verder versterkt. Controversiële wapens zoals biologische en chemische wapens maar ook landmijnen en clustermunitie zijn door conventies illegaal verklaard en worden nog maar zelden ingezet. En staten worden nadrukkelijker aangesproken op hun verantwoordelijkheid om burgers te beschermen tegen de meest ernstige misdrijven en kunnen zich niet langer verschuilen achter het schild van hun nationale soevereiniteit. Het Internationaal Strafhof kan oorlogsmisdadigers vervolgen en veroordelen voor hun misdrijven.

Het is verleidelijk deze terreinwinst op normatief vlak te relativiseren als een papieren werkelijkheid. Maar dat is te makkelijk. Het beperken van de normatieve ruimte voor oorlogsvoering en militair geweldgebruik heeft namelijk ook daadwerkelijk effect gehad. Het duurde weliswaar onverdraaglijk lang. Maar na het einde van de dekolonisatie en de Koude Oorlog is het aantal oorlogen spectaculair gedaald. In 1992 woedde er nog 52 oorlogen, 30 jaar later in 2012 nog maar 32. De geweldsintensiteit en het aantal doden op het slagveld zijn sterk afgenomen, hoewel vooral de oorlog in Syrië in 2013 voor een nieuwe piek zorgde.

Chronische burgeroorlog

‘Nooit meer oorlog’ is dus geen verloren visioen. Maar daarmee is het nog geen winnende missie. De oorlog is teruggedrongen maar lang niet uitgebannen. Bovendien, de oorlogen die resteren duren langer, zijn moeilijker te beëindigen en veroorzaken vooral burgerslachtoffers. Dat komt vooral doordat het karakter van de oorlog is veranderd. Oorlogen tussen staten zijn tegenwoordig een zeldzaamheid. De oorlog manifesteert zich nu vooral als burgeroorlog, als een oorlog waarbij zowel statelijke als niet-statale actoren zijn betrokken. Het DNA-profiel van de hedendaagse burgeroorlog verklaart waarom deze zo’n chronisch karakter hebben.

³ Willem van Genugten, *Handhaving van wereldrecht, een kritische inspectie van valkuilen en dilemma’s*, Nederlands Juristenblad, 8-1-2010

⁴ Ibid.

De ruimtelijke context waarbinnen de hedendaagse burgeroorlogen zich voordoen is niet gebonden aan nationale grenzen. In burgeroorlogen is het strijdtoneel onoverzichtelijk en onafgebakend. Het gewapende conflict in Mali beperkt zich niet tot dat land alleen maar speelt zich af in heel het dun bevolkte woestijngebied dat zich uitstrekt van Libië, via Algerije tot Mali en Niger, een gebied waar de grenzen alleen op papier bestaan. En omdat de destabilisatie van Mali Europese belangen raakt, is de burgeroorlog geïnternationaliseerd. Dat verklaart ook waarom Nederlandse militairen naar Mali zijn uitgezonden. De grenzen tussen lokaal, regionaal en internationaal zijn kortom diffuus.

Hedendaagse burgeroorlogen zijn nauw verbonden met het falen van de staat. De wijze waarop in 2012 jaar de machtsovername in Mali verliep, is heel illustratief. Jonge soldaten wilden bij president Touré protesteren tegen het gebrek aan wapens, zo konden ze de strijd tegen rebellen in het noorden nooit winnen. NRC-verslaggever Koert Lindijer hierover: “Toen ze het paleis binnendrongen en de president niet aantroffen, besloten ze de macht maar over te nemen uit angst voor repercussies. Ze kozen Sanogo tot hun leider. Die zat echter dronken in een bar en kon pas na enkele uren een rede op de televisie houden waarin hij de staatsgreep aankondigde.”⁵ Zo gaat dat in landen waar door een combinatie van politieke, sociale en economische factoren de overheid niet langer in staat is de rechtsorde te handhaven en zijn burgers te beschermen. Wat zich de afgelopen jaren in Mali afspeelde, had evenzogoed in andere landen kunnen gebeuren. Want Mali maakt deel uit van een “*arc of instability*”⁶, een machtsvacuüm dat zich in Afrika uitstrekt van Mauritanië, Mali via Niger en Tsjaad naar Soedan/Zuid-Soedan en Somalië met uitlopers naar Nigeria, DR Congo, Centraal Afrikaanse Republieken een handvol andere landen.

De burgeroorlogen kenmerken zich ook door hun economische dimensie. Globalisering stelt niet-statelijke actoren in staat om met elkaar te strijden over macht en grondstoffen en door middel legale en illegale handel hun oorlog te financieren. Extremisten in Mali financieren hun strijd met lucratieve criminele activiteiten zoals het ontvoeren van toeristen en het smokkelen van wapens en sigaretten, drugshandel en –transport. Deze illegale praktijken leiden tot onderlinge strijd en lokale militievorming en bewapening. De overheid in Mali heeft in het verleden tevergeefs met inzet van politie en leger geprobeerd deze criminaliteit onder controle te krijgen maar raakte niet verwonderlijk zelf betrokken bij illegale praktijken. En die betrokkenheid en de daarop gebaseerd belangen vormden vervolgens een belangrijk obstakel bij het uitvoeren van eerder gesloten vredesverdragen.

De economische dimensie van burgeroorlogen zorgt er voor dat conflictpartijen geen baat hebben bij vrede. Hun ideaal is niet ‘nooit meer oorlog’ maar ‘nooit meer vrede’, want oorlog is de ideale context en legitimatie voor hun roofzucht die in vreedstijd zou worden vervolgd als misdaad.

De oorzaken van hedendaagse burgeroorlogen bestaan vaak uit een mengsel van politieke vraagstukken en economische hebzucht. Zo vinden de politieke grieven van de Toearegs hun oorsprong in de collectieve discriminatie, verpaupering en marginalisering van het verwaarloosde noorden van Mali. Deze grieven worden door islamistische groeperingen gebruikt voor het mobiliseren van steun voor hun jihad en door criminele bendes voor het legitimeren van hun hebzucht. Daarbij kwamen de in Libië buit gemaakte wapens en voormalige huurlingen uit het net ontbonden leger van Khaddafi natuurlijk goed van pas.

In de burgeroorlogen van vandaag spelen niet-statelijke actoren een hoofdrol. Oorlog is nog maar zelden een gevecht tussen reguliere legers. De geavanceerde internationale legermacht moet het met zijn Franse Mirages en Nederlandse *special forces* in Mali opnemen tegen een mix van opstandelingen, etnische groeperingen, terroristische organisaties, huurlingen, kindsoldaten en criminele bendes.

De irreguliere en vaak slecht gedisciplineerde strijders maken steevast gebruik van guerrillatactieken. Zij richten zich op de zwakke kanten van hun in militair opzicht beter uitgeruste tegenstanders en

⁵ Koert Lindijer, *Bamako vreest de bebaarde vijand*, NRC, 19 januari 2013

⁶ *Africa's arc of instability has myriad causes*, Editorial, The Observer, 20 January, 2013

vermijden grootschalige en directe confrontaties. Zij kunnen een stad elk moment verlaten of opgaan in de bevolking of hun tijd afwachten in een ander land waar de VN-troepenmacht MINUSMA geen mandaat heeft.

De Franse troepen hebben in samenwerking met MINUSMA in grote delen van het land de stabiliteit snel hersteld. Maar nu begint het pas. Het zoeken naar een politieke oplossing door onderhandelingen. Het herstellen van de vertrouwensrelatie tussen overheid en bevolking. Het creëren van werkgelegenheid en economische ontwikkeling. Dat vergt een internationaal commitment van 5 tot 15 jaar. Maar zo'n commitment wil de internationale gemeenschap zelden aangaan. Het patroon is inmiddels bekend: Eerst negeert de internationale gemeenschap het conflict, dan mist zij alle kansen voor conflictpreventie, dan grijpt ze te laat in met te weinig militairen om vervolgens geen verantwoordelijkheid te nemen voor de wederopbouw.

Minder militaire overwinningen, minder vredesonderhandelingen

De complexiteit van de hedendaagse burgeroorlogen verklaart waarom deze zo'n chronisch karakter lijken te hebben. Militaire oplossingen zijn even zeldzaam als kostbaar, zowel in financieel als in humanitair opzicht. Dat verklaart ook waarom er na het einde van de Koude Oorlog zoveel burgeroorlogen aan de onderhandelingstafel zijn beslecht. Voor de val de Berlijnse muur werden er gemiddeld twee vredesakkoorden per jaar getekend, in het jaar 1991 alleen al 19.

Sinds kort is er echter sprake van een trendbreuk. Onderzoekers aan de Uppsala Universiteit waarschuwen dat het aantal vredesakkoorden weer even laag is als in de jaren zeventig van de vorige eeuw terwijl het aantal gewapend conflicten weer lijkt te stijgen.⁷ De internationale gemeenschap plaatst rebellen op de lijst van terroristische organisaties en dat maakt het vrijwel onmogelijk met hen te onderhandelen. Tegelijkertijd blijkt het met militaire middelen verslaan van opstandelingen steeds weer een illusie.

Dit complexe DNA-profiel van de hedendaagse burgeroorlog zorgt er voor dat de missie 'nooit meer oorlog' nog geen gewonnen missie is.

'Nooit meer oorlog' in de toekomst

Wat zijn de vooruitzichten in de nabije toekomst? Moeten we leren leven met een beperkt aantal chronische burgeroorlogen? Moeten we er vrede mee hebben dat onze militairen elke herfst dezelfde steden innemen en opstandelingen verdrijven naar stoffige dorpen en nauwe straten? Of is het mogelijk de oorlog nog verder terug te dringen en te beteugelen?

Voordat ik deze vraag beantwoord wil ik kort stil staan bij drie, in mijn ogen vrij fundamentele ontwikkelingen die van invloed zijn op de missie 'nooit meer oorlog'.

Drone champion

Een eerste ontwikkeling betreft de opkomst van nieuwe wapensystemen zoals gewapende drones. Minister van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans liet in één van zijn eerste interviews weten dat hij "enorm worstelt" met het gebruik van drones.⁸ En hij is niet de enige.

Juristen maken zich terecht zorgen over de vraag of de nieuwe wapens in staat zijn een onderscheid te maken tussen militaire en civiele objecten en of er bij de inzet van drones voldoende voorzorgsmaatregelen mogelijk zijn om burgerslachtoffers te voorkomen en het beginsel van proportionaliteit te respecteren.

Een extra complicatie is dat de Verenigde Staten zijn drones niet alleen inzet in oorlogsgebieden maar ook daarbuiten, zoals in Jemen. Dit paasweekeinde nog lieten de VS een barrage aan drones los op

⁷ *Peace researchers worried over a marked decrease in the number of peace agreements*, Press Release Uppsala University, 27 December 2012

⁸ Juurd Eijsvoogel en Mark Kranenburg, *Ik worstel enorm met het gebruik van drones*, NRC, 18 december 2012

Jemen die minimaal 68 mensen doodden, waaronder een nog onbekend aantal burgerslachtoffers. In tijden van oorlog is het oorlogsrecht van toepassing, in tijden van vrede vormt het strafrecht de juridische basis voor rechtshandhaving. Het oorlogsparadigma geeft de Verenigde Staten meer vrijheid dan het rechtshandhavingparadigma. Tijdens een internationaal conflict is het doden van de tegenstander immers geoorloofd, dat wil zeggen, zolang het oorlogsrecht wordt nageleefd. Burgerslachtoffers zijn in oorlog enkel acceptabel indien het geweld proportioneel is ten opzichte van het behaalde militaire voordeel. Het rechtshandavingsparadigma in vreedestijd is uiteraard veel strikter. Burgerslachtoffers zijn in vreedestijd niet acceptabel. Dodelijk geweld is onder het rechtshandavingsparadigma alleen mogelijk als er een onmiddellijk en dodelijk gevaar dreigt. En zelfs dan moeten alle andere middelen uitgeput zijn, moet de operatie een preëemptief, geen vergeldend karakter hebben en de soevereiniteit van andere staten respecteren. De drone-aanvallen krijgen steun uit onverwachte hoek. De Amerikaanse socioloog Amati Etzioni meent dat het strafrecht bij de bestrijding van terrorisme tekort schiet omdat het een retrospectieve in plaats van een preventieve werking heeft. Handhaving van de veiligheid eist volgens Etzioni het preventief voorkomen en niet het achteraf vervolgen van terroristische aanvallen.⁹

De drone-aanvallen leiden in de praktijk echter tot een dubieuze vervaging van de grens tussen oorlog en vrede en tussen combattanten en non-combattanten. Volgens president Obama vallen er nauwelijks onschuldige slachtoffers. Maar de werkelijkheid is dat we dat niet weten en niet onafhankelijk kunnen verifiëren. Volgens het Britse *Bureau of Investigative Journalism* zijn er in Pakistan, Jemen en Somalië naar schatting 4.161 mensen gedood door Amerikaanse drones, waarvan minstens een kwart bevestigde burgerslachtoffers betreft.¹⁰ Dat zijn duizend onschuldige doden, bovenop de drieduizend die niet de mogelijkheid hadden zichzelf te verdedigen in een rechtbank.

Geen wonder dat de VN-rapporteur voor buitengerechtigde en arbitraire executies zich afvroeg of “wij bereid zijn ingrijpende wijzigingen te accepteren in het internationale juridische systeem dat sinds de Tweede Wereldoorlog bestaat en nucleaire dreigingen heeft overleefd.”¹¹ De Bijzondere Rapporteurs van de Verenigde Naties, Ben Emmerson en Christof Heyns, hebben recentelijk rapporten gepubliceerd, waarin zij de legitimiteit van drone-aanvallen ernstig in twijfel trekken en stellen dat de aanvallen het recht op leven ondergraven.¹²

Minister Timmermans heeft in januari aangegeven dat hij een “sterke behoefte” voelt om binnen de Verenigde Naties en de NAVO de juridische regels bij het gebruik van drones aan te scherpen.¹³ Dat lijkt mij zeer noodzakelijk want het zal niet lang meer duren dat ook andere landen drones zullen gaan inzetten in en buiten oorlogssituaties. 31 Landen zijn al in het bezit van drones voor militair gebruik, de vrees is dat ook niet-statelijke partijen drones kunnen gaan inzetten omdat deze immers relatief goedkoop zijn.

Ambivalente hoofdrol voor burgers

Een tweede ontwikkeling die de missie ‘nooit meer oorlog’ bedreigt, is de privatisering van de oorlog. Burgers spelen in de burgeroorlogen een ambivalente hoofdrol. Burgers zijn niet alleen de slachtoffers maar ook aanstichters van geweld, en niet zelden zijn zij zowel dader als slachtoffer.

In burgeroorlogen is de relatie tussen burgers en combattanten, tussen overheid en opstandelingen even complex als dynamisch. Waar de overheid het monopolie op geweld heeft verloren en een duidelijke overheidsstructuur ontbreekt, is het moeilijk om burgers en strijders te identificeren. Burgers zullen vaak uit pragmatische overwegingen die partijen steunen die hun veiligheid bieden en hun belangen beschermen. En als het moet, zullen burgers zichzelf bewapenen en beschermen.

⁹ Amati Etzioni, *Unmanned Aircraft Systems, The Moral and Legal Case*, Joint Force Quarterly, Issue 57, 2010

¹⁰ <http://www.thebureauinvestigates.com/category/projects/drones/drones-graphs/>

¹¹ Owen Bowcott, *Drone strikes threaten 50 years of international laws, says UN rapporteur*, The Guardian, 21 June 2012

¹² <http://www.globalresearch.ca/drone-warfare-findings-of-u-n-reports-on-extrajudicial-and-arbitrary-executions/5355601>

¹³ Toespraak Minister Timmermans bij Rondertafelgesprek over drones, Den Haag, 29 januari 2014

In dergelijke omstandigheden is moeilijk vast te stellen wie wanneer strijder is en wie als burger recht heeft op bescherming. Door deze onvermijdelijke maar problematische grensvervaging tussen burgers en combattanten komen de meest elementaire beginselen van het internationaal humanitaire recht onder druk te staan. Fundamenteel is immers het onderscheid tussen gewapende troepen en burgers die niet direct deelnemen aan gevechtshandelingen. Juist dit discriminatiebeginsel staat meer en meer onder druk.

De grijze zone tussen een legitiem militair doelwit en burgers die gevrijwaard moeten zijn van directe militaire aanvallen is altijd een politiek geladen kwestie. Het Internationale Rode Kruis probeert als hoeder van het internationaal humanitair recht deze zone zo klein mogelijk te houden. Het hanteert strikte richtlijnen over het onderscheid tussen combattanten en non-combattanten en over de vraag wanneer burgers hun bescherming verliezen door directe participatie in vijandelijkheden. Voor regeringen die militairen uitzenden geldt precies het tegenovergestelde. Zij willen de grijze zone ruim kunnen interpreteren. Militairen hebben dan in de operationele praktijk een ruime marge bij het bepalen of burgers een gelegitimeerd doelwit vormen.

Een spotter die inlichten verzamelt, een handelaar die munitie levert, een chauffeur die wapens over de grens smokkelt, een tiental schijnbaar ongewapende mannen die zich in marstempo in de richting van gevechten verplaatsen, personen die zich tijdens een vuurgevecht op het dak van een gebouw posteren, een opiumhandelaar die zijn opbrengst ter beschikking stelt aan opstandelingen. Deze mensen blijken in de operationele bestrijding van opstandelingen al snel gezien te worden als legitiem militair doelwit. Maar volgens het oorlogsrecht genieten zij bescherming als burgers.

De feitelijke omstandigheden tijdens burgeroorlogen bepalen en bemoeilijken het onderscheid tussen burgers en combattanten. Daar komt bij dat veel opstandelingen zich weinig gelegen laten aan het internationaal humanitair recht. Daarmee groeit de verleiding om het oorlogsrecht niet al te nauw te nemen. Maar het marchanderen met beginselen en het oprekken van grenzen bedreigt niet alleen de handhaving van het internationaal humanitair recht. Het ondermijnt ook de legitimatie en het succes van militaire interventies die bescherming van burgers tot doel hebben. Kort na de interventie in Mali doken al de eerste berichten op over willekeurige executies door het Malinese leger van mensen die zouden sympathiseren met opstandelingen.¹⁴ Het zijn zoals altijd burgers die de hoogste prijs betalen voor het marchanderen met het internationaal humanitair recht.

Schaarste en securisatie

Een laatste ontwikkeling die de missie 'nooit meer oorlog' kan bedreigen is de groeiende schaarste aan vitale natuurlijke hulpbronnen. Volgens een studie van de VN is 40% van alle burgeroorlogen in de laatste zestig jaar in verband te brengen met natuurlijke hulpbronnen. Sinds 1990 zijn ten minste 18 conflicten aangewakkerd door de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen.¹⁵

De toekomstverkenningen voor de Nederlandse strijdkrachten schreef hierover: "Naarmate vooral energiebronnen schaarser worden, wordt de toegang tot deze bronnen en de energietoevoer in toenemende mate gepolariseerd. Daardoor stijgt de kans op grondstoffenconflicten. (...) Het is denkbaar dat Europa en Nederland bij – de oplossing van – dergelijke conflicten betrokken raken."¹⁶ Soortgelijke analyses zijn te lezen in de toekomstverkenningen van de Verenigde Staten, China en Rusland, van de NAVO en de VN. De boodschap is duidelijk. De schaarste aan voedsel, water, energie en mineralen wordt alom gezien als één van de grootste veiligheidsrisico's van de 21ste eeuw.

Alom wordt verwacht dat krijgsmachten in de toekomst een belangrijke rol gaan spelen bij de bescherming van de toegang tot strategische grondstoffen en economische zones. In fragiele staten kan de toegang tot energiebronnen en mineralen in gevaar komen door gebrek aan effectief en

¹⁴ John Lichfield, *Malian soldiers accused of executing rebels*, The Independent, 24 January 2013

¹⁵ UNEP, Expert Advisory Group on Environment, Conflict and Peacebuilding, *The Role of Natural Resources and Environment*, 2009

¹⁶ Eindrapport Verkenningen, *Houvast voor de krijgsmacht van de toekomst*, Den Haag, 2010

legitiem bestuur en de instabiliteit die daarvan het gevolg is. De verleiding kan dan groot zijn om met militaire interventies en *high tech low cost* militaire middelen zoals drones in te grijpen in fragiele staten.¹⁷ Het risico bestaat dat kleinschalige lokale conflicten vanwege hun (mogelijke) effecten op de toegang tot en vrije doorvoer van strategische grondstoffen disproportionele gevolgen kunnen hebben voor de internationale stabiliteit.

En in zekere zin zien we dat nu al gebeuren. Frankrijk is voor 80% van zijn energiebehoefte afhankelijk van kernenergie. Bijna al het daarvoor noodzakelijke uranium wordt gewonnen in Niger, het buurland van Mali. Het ligt voor de hand dat het energieconcern Areva, dat voor een groot deel in handen is van de Franse staat, niet gebaat is bij veel onzekerheid en instabiliteit in het aangrenzende noordoosten van Mali. Daarom heeft Frankrijk niet alleen in Mali geïntervenieerd, Franse *special forces* bewaken nu ook de uraniummijnen in Niger.¹⁸

Het is zorgwekkend dat veel krijgsmachten in hun toekomstverkenningen de schaarste aan strategische grondstoffen koppelen aan nationale veiligheid en analyseren in militaire termen. Het antwoord op de vraag of competitie over natuurlijke hulpbronnen tot gewapende conflicten leidt is namelijk niet enkel afhankelijk van de beschikbaarheid van en toegang tot deze hulpbronnen. De presentatie van en de reactie op deze problemen is mede bepalend. Politieke retoriek die angst aanjaagt, vergroot de perceptie van gevaar en draagt bij aan een militarisering van schaarstevraagstukken die een politieke en geen militaire oplossing vergen.

Tot slot

'Nooit meer oorlog' is kortom een nog lang niet gewonnen missie. En het is bovendien niet denkbeeldig dat deze missie in de toekomst terrein verliest aan de machtspolitiek van staten ten koste van de bescherming van diegenen aan wie staten uiteindelijk hun bestaansrecht danken: mensen.

Moeten we daarom in de toekomst leren leven met het chronische karakter van de kleine veertig burgeroorlogen die er momenteel woeden? Zijn de drone-aanvallen in de juridische mist tussen oorlog en vrede noodzakelijk? Is de grensvervaging tussen burgers en combattanten onvermijdelijk en de verlaging van de geweldsdrempel door schaarste onontkoombaar?

Ik hoop het niet. En ik kan het niet geloven. Ik baseer die hoop op vier argumenten.

In de eerste plaats wekt de geboekte terreinwinst bij het humaniseren van de internationale rechtsorde een zekere hoop. Deze terreinwinst aan het normatieve front tegen de oorlog staat zeker onder druk maar is vooralsnog onomkeerbaar. Gelijkgezinde staten en NGO's zullen in de toekomst meer samenwerken bij het verdedigen en uitbreiden van de terreinwinst op de machtspolitiek van staten ten gunste van de waardigheid die mensen, die alle mensen toekomt. En ik verwacht dat er de komende jaren meer terreinwinst valt te boeken. Door een conventie tegen wapens met verarmd uranium. Door regulering van het gebruik van explosieve wapens in dichtbevolkte gebieden en van de inzet van gewapende drones en robots.

In de tweede plaats is er aan het publieke front nog altijd sprake van een vredesengagement. Er leeft in weerwil van de beeldvorming onder mensen nog altijd een onbaatzuchtige bereidheid om zich in te zetten voor andere mensen en hogere idealen, zo blijkt uit onderzoek van Gabriel van den Brink.¹⁹ Voor een groeiende groep mensen vormt de Tweede Wereldoorlog niet meer het vanzelfsprekende morele ijkpunt en hebben de lessen uit deze oorlog aan zeggingskracht ingeboet. Maar dat wil niet zeggen dat zij onverschillig staan tegenover burgers die lijden onder oorlogsgeweld. Mensen laten zich ook in dit tijdperk zonder illusies bij hun morele keuzes leiden "door datgene dat zij afwijzen: vernedering, wreedheid en discriminatie."²⁰ Ik beschouw het als een enorme opgave en uitdaging voor de vredesbeweging om dit engagement van betrokken mensen te ondersteunen en te

¹⁷ *Global conflict-future trends and challenges: towards 2030*, Conference Report, Wilton Park, 2011

¹⁸ *France orders special forces to protect Niger uranium source*, Reuters, Paris, January 24, 2013

¹⁹ Gabriël van den Brink, *Eigentijds idealisme. Een afrekening met het cynisme in Nederland*, Amsterdam 2010

²⁰ Hans Boutellier, *De improvisatiemaatschappij. Over sociale ordening in een onbegrensde wereld*, Den Haag, 2011

benutten bij een inzet die zich nu vooral richt op het beschermen van burgers in al die chronische conflicten.

En daarmee kom ik vanzelf bij het derde argument voor mijn hoop dat de missie 'nooit meer oorlog' geen verloren visioen is, of beter gezegd, kan zijn. Als iets mij de afgelopen jaren getroffen heeft dan is het de hoop en de moed van al die mensen die de gesel van oorlog en bezetting elke dag ervaren. Als ik geneigd was de moed te verliezen, wekten zij opnieuw de hoop. Ik denk aan de dag na mijn bezoek aan het vluchtelingenkamp Aswa in Zuid-Soedan. Ik was in Nairobi toen ik hoorde dat het kamp gebombardeerd was als represaillemaatregel voor het door mij georganiseerde bezoek van een Pax Christi delegatie onderleiding van Kardinaal Danneels. Er zijn zeven mensen omgekomen en vele anderen gewond.²¹ Dat zijn momenten waarop je denkt dat het kwaad het laatste woord heeft. En het zijn dan de Soedanezen die blijven hopen op 'nooit meer oorlog'. Zij kunnen zich eenvoudigweg niet permitteren de hoop te verliezen. Zij herinneren ons steeds, in de woorden van de voormalige Oost-Duitse mensenrechtenactivist en huidige president van de Duitse Bondsrepubliek, aan een waarheid "waarvan wij ons niet altijd bewust zijn, vaak niet bewust willen zijn. We hebben altijd een keus.

In tijden van oorlog en terreur hebben we weliswaar niet elke keus, maar zelfs onder die omstandigheden kunnen mensen – zoals de geschiedenis leert – de menselijke waardigheid, het humanum, redden."²²

Dan mijn laatste argument voor mijn hoop. En dat is de hoop zelf. Of in de woorden van Václav Havel: "Hoop is een kwaliteit van de ziel en hangt niet af van wat er in de wereld gebeurt. Hoop is niet voorspellen of vooruitzien. Het is een gerichtheid van de geest, een gerichtheid van het hart, verankerd voorbij de horizon. (...)

Hoop is ergens voor werken omdat het goed is, niet omdat het kans van slagen heeft.

Hoop is niet hetzelfde als optimisme; evenmin de overtuiging dat iets goed zal aflopen.

Het is de zekerheid dat iets zinvol is, onafhankelijk van de afloop, onafhankelijk van het resultaat."

Culemborg, 18 april 2013

²¹ Het bezoek is beschreven in Tjeu Haumann, *Vrede langs het oorlogspad, Ontmoetingen in Zuid-Sudan*, 1998

²² Joachim Gauck, *Bevrijding vieren – verantwoordelijkheid nemen*, Nationaal Comité 4 en 5 mei, 5 mei 2012